

3

મુઘલ સામ્રાજ્ય

અધ્યયન નિષ્પત્તિ : SS 7.18 જુદા-જુદા શાસકોની નીતિઓની સરખામણી કરે છે.

SS 7.19 મંદિરો, કબરો અને મસ્જિદોનાં ઉદાહરણો દ્વારા વિશિષ્ટ શૈલી અને ટેકનોલોજીથી બંધાયેલા સ્થાપત્યોનું વર્ણન કરે છે.

- શૈક્ષણિક મુદ્દા :** → મુઘલ સલ્તનતની સ્થાપના.
 → મુઘલ શાસકો.
 → અન્ય શાસકો.
 → મુઘલ સામ્રાજ્ય - રાજ્યવ્યવસ્થા.
 → મુઘલકાલીન સંસ્કૃતિ.

પ્રશ્ન - 1 નીચે આપેલા દરેક પ્રશ્નના ઉત્તર માટે આપેલા વિકલ્પોમાંથી સાચો વિકલ્પ શોધી ☐ માં લખો.

- પાણીપતના પ્રથમ યુદ્ધમાં બાબરની જીત માટે જવાબદાર પરિબળ જણાવો ?
 (A) તેની સૈન્ય શક્તિ વધારે હતી. (B) યુદ્ધમાં તોપનો ઉપયોગ કર્યો.
 (C) તેના સૈન્યમાં હાથીઓની સંખ્યા વધુ હતી. (D) ઉપરોક્ત તમામ
- પાણીપતનું બીજું યુદ્ધ કોની કોની વચ્ચે થયું હતું ?
 (A) બાબર અને રાણા સાંગા (B) બાબર અને ઈબ્રાહીમ લોદી
 (C) અકબર અને હેમુ (D) અકબર અને રાણા પ્રતાપ
- પાણીપતના પ્રથમ યુદ્ધથી કોનું શાસન શરૂ થયું ?
 (A) મુઘલ (B) બ્રિટિશ
 (C) સલ્તનત (D) મરાઠા સામ્રાજ્ય
- નીચેનામાંથી કોણ મુઘલ સામ્રાજ્યનો શાસક નથી ?
 (A) બાબર (B) અકબર
 (C) હુમાયુ (D) શેરશાહ સૂરી
- ‘ગ્રાન્ડ ટ્રંક રોડ’નું નિર્માણ કરાવનાર શાસક કોણ હતો ?
 (A) અકબર (B) શેરશાહ સૂરી
 (C) જહાંગીર (D) ઔરંગઝેબ

B

C

A

D

B

6. હલ્દીઘાટીનું યુદ્ધ કોની કોની વચ્ચે લડાયું હતું?

- (A) અકબર અને હેમુ (B) હુમાયુ અને શેરશાહ
(C) અકબર અને રાણા પ્રતાપ (D) શિવાજી અને ઔરંગઝેબ

A

7. મુઘલ સામ્રાજ્યનો કયો શાસક ચિત્રકાર પણ હતો?

- (A) બાબર (B) હુમાયુ
(C) અકબર (D) જહાંગીર

D

8. હાલના સમયમાં મહેસુલ ઉઘરાવવાનું કાર્ય કોણ કરે છે?

- (A) શિક્ષક (B) પોલીસ
(C) તલાટી (D) ગ્રામસેવક

C

9. મનસબદારી મહેસુલ વ્યવસ્થાનો સ્થાપક કોણ હતો?

- (A) અબુલ ફઝલ (B) ટોડરમલ
(C) બિરબલ (D) માનસિંહ

B

10. નીચેનામાંથી કયા રાજવીને 'છત્રપતિ'નું બિરુદ મળ્યું હતું. ?

- (A) શિવાજી (B) મહારાણા પ્રતાપ
(C) સમર્થ રામદાસ (D) વીર દુર્ગાદાસ રાઠોડ

A

પ્રશ્ન - 2 (A) યોગ્ય શબ્દો વડે નીચેનાં વિધાનોની ખાલી જગ્યા પૂરો.

- તાજમહલ ..... રમાડા ..... શહેરમાં આવેલો છે.
- રાણાપ્રતાપને આર્થિક મદદ કરનાર દાનવીર ..... વિર ભાગાજી ..... હતાં.
- હુમાયુનો અર્થ ..... તાસીબ દાર ..... થાય છે.
- શાહજહાંના મોટા પુત્રનું નામ ..... દારા શીકોહ ..... હતું.
- મહારાણા પ્રતાપના ઘોડાનું નામ ..... રોનક ..... હતું.
- ગુજરાત વિજયની યાદમાં અકબરે ..... હુસૈન દરવાઝો ..... નામનો દરવાજો બંધાવ્યો હતો.
- જહાંગીરના દરબારનો પ્રખ્યાત ચિત્રકાર ..... બીર્મુર ..... હતો.

(B) બંધ બેસતાં જોડકાં રચો.

વિભાગ - (અ)	ઉત્તર	વિભાગ - (બ)
1. બાબર	1. D	A. ગ્રાન્ડ ટ્રેક રોડ બનાવનાર શાસક
2. શેરશાહ સૂરી.	2. A	B. મેવાડના પ્રતાપી રાજવી
3. અકબર	3. E	C. હિન્દુ સમ્રાટ તરીકે પ્રખ્યાત
4. મહારાણા પ્રતાપ	4. B	D. બાબરનામા લખનાર શાસક
5. છત્રપતિ શિવાજી	5. C.	E. દિન-એ-ઈલાહી સંપ્રદાયના સ્થાપક
		F. તાજમહલ બંધાવનાર શાસક

પ્રશ્ન - 3 (A) નીચેના દરેક વિધાનના ખોટા શબ્દ પર છેકો મારી વિધાન ખરું બનાવો.

1. પાણીપતનાં પ્રથમ યુદ્ધમાં બાબર / ~~ઈબ્રાહિમ લોદી~~નો વિજય થયો હતો.
2. હુમાયુએ દિલ્લીની પાસે ~~ઐરંગઝાબાદ~~ / દિનપનાહ નામનું નગર વસાવ્યું હતું.
3. અકબરે ફતેહપુર સીકી / ~~અહેમદનગર~~ ને પોતની રાજધાની બનાવી હતી.
4. જહાંગીરની ચતુર અને પ્રતિભાશાળી પત્ની નૂરજહાં / ~~મુમતાજ~~ હતી.
5. અકબરની સામે પડનાર મહાન ~~શિવાજી~~ / રાણા પ્રતાપ હતા.

(B) નીચેના પ્રશ્નોના ઉત્તર એક-બે વાક્યોમાં લખો.

1. મુઘલ સામ્રાજ્યમાં થયેલા શાસકો જણાવો.

બાબર , હુમાયુ , અકબર , શાહજહાં ,
જહાંગીર , ઐરંગઝેબ

2. હુમાયુનું અવસાન કેવી રીતે થયું હતું?

સાંજની પાર્શ્વનાનો અસર થતાં વાંચનાલલની સીડીનાં

પગાંધારી ઝડપથી ઉતરતાં પડી જવાથી કુમાર્યું
અપહરણ થયું.

૩. અકબર ધર્મસહિષ્ણુ શાસક બની શક્યો. શા માટે?

અપહરણ બાદ દર્મીના ઉત્તર તરફનો અમાલિકાર કરીને 'દીન-એ-દલાલી' નામના સંપ્રદાયની સ્થાપના કરી હતી. તેણે રામાયણ મહાભારત, અર્ધાવલોક, પંચતંત્ર તેમજ બાઈબલ અને કુરાન જેવા મહાન ગ્રંથોને ફારસી માં અનુવાદ કરાવ્યો હતો. આથી અમાલિકાર...

૪. પાણીપતનું બીજું યુદ્ધ કોની કોની વચ્ચે થયું હતું? આ યુદ્ધમાં કોનો વિજય થયો હતો?

પાણીપતનું બીજું યુદ્ધ દ.સ. ૧૬૫૬ માં અકબર અને હેમુ વચ્ચે થયું. આ યુદ્ધમાં અકબરનો વિજય થયો હતો.

૫. શિવાજીના જીવન પર કોનો વ્યાપક પ્રભાવ હતો?

શિવાજીના જીવન પર તેમના અર્થ ગુરુ અમાલિકારના અસર અને દાદા કોંડ દેવનો વ્યાપક પ્રભાવ હતો.

૬. અકબરના સમયમાં કયા કયા મહાન ચિત્રકારો થઈ ગયા?

અકબરના સમયમાં જહાંગીર અને બાબરના નામના મહાન ચિત્રકારો રહ્યા ગયા.

૭. તાનસેનની વિશેષતા શું હતી?

તાનસેન પોતાના સમયનો સર્વજ્ઞ સંગીતકાર હતો. અને અકબરના નવરત્નો માંનો એક હતો.

શાહજડાં કલા, સાહિત્ય અને સ્થાપત્યના ચાદક હતા શાહજડાંના સમય
મુસલ મામ્લાજયાના સ્થાપત્યનો વ્યુત્પત્તિ યુગ ગણાય છે. કારણ કે
તેના તાજમરીલ મોતી મસ્જિદ, લાલ કિલ્લો અને શાહજડાંના ખાદ
જવા સ્થાપત્યોનું નિર્માણ કરાવ્યું હતું. આમ શાહજડાંના સ્થાપત્ય
મને ઓળખો. ખુમના લોદિ વિરોધ બાંધકામો થયા.

1. મેં પાણીપતના પ્રથમ યુદ્ધમાં તોપોનો ઉપયોગ કર્યો હતો.	.....પાણીપત.....
2. હું માત્ર 14 વર્ષની વયે દિલ્લીનો બાદશાહ બન્યો હતો.	.....શાહજહાં.....
3. હું અકબરના નવ રત્નો પૈકી હાજર જવાબી ગણાતો હતો.	.....પિરપાલ.....
4. હું સંગીત કલા, મૂર્તિપૂજા અને ધાર્મિક ઉત્સવોનો વિરોધી હતો.	.....શીરગંજીવ.....
5. મારી તુલના રાણા પ્રતાપ સાથે કરવામાં આવે છે, હું મારવાડનો વતની હતો.	.....રાણા દુર્ગાદાસ વાઠીડ.....

1. શેરશાહને શાસક કરતા સુધારકના રૂપમાં યાદ કરવામાં આવે છે.

[illegible]

2. અકબરના નવ રત્નો અને તેમની વિશેષતા જાણાવો ?

આપણ ફક્ત - દીપિલાસ કાર, જેની - મદિલાલીન ફાવસી કવિ,
તાનસીન - વીંદિપાત્ર સંભાવના અને ગાયક - ગિરમાન વ્યુદ્ધિવાન,
દીપરવાન - ગૌરુપુત્ર અને ગાલાસંતી, માનસિંદ - દસ સેના નાયક
આપણ કહિમ પાનથી પાના - ગુપ્તવાળ કવિ, ફકીર અજીવા - દિન - અકબરના
સલાહકાર, મુલ્લાદ દી પિયાઝી - હાજર સલાખા અને તીવ્ર વ્યુદ્ધિવાની.

3. અકબરના સમયમાં કયા કયા પ્રખ્યાત બાંધકામો થયા હતા ?

શાહવારે જલોહપુર શાહી શામનું જગત વિરુદ્ધ ત્રીજી પીલાની શરદાની વાજાતી હતી જ્યાં દાવા વર્દા શાહીના બાંધકામોની શરૂઆત કરી હતી. જેમ કે ભુલદ દરવાજો, સેલ્મન શિખરના દરવાજો, મસ્જિદ ; પંચગવન તારીફ શાહ ઉપરનાં, ત્રીજાં શાહનાં શીર ભાગ સિલ્લાનું વિભાગ શરૂ કર્યું હતું.

4. મનસબદારી મહેસુલપ્રથા વિશે નોંધ લખો.

મનસબ દારી શરૂ કરી. મનસબદારી પદ્ધતિ ભૂમિ જ્યાં મહેસુલ ચીસ વાંચી શાહી શરૂ કરાવેલી હતી. મનસબદારી પદ્ધતિમાં મહેસુલનો દર વાર્ષિક ઉત્પાદનના $\frac{1}{3}$ ભાગ કરેલી હતી. મનસબદાર શી મળેલી તરીકે હોવાથી તે શરૂઆતમાં મહેસુલ ઉત્પાદનની હતી જ્યાં પીલાની શરૂઆત વિસ્તારની કારણે શાહી વ્યવસ્થા શરૂ કરાવેલી હતી.

5. હલીદાદીના યુદ્ધ વિશે તમારા શબ્દોમાં નોંધ તૈયાર કરો.

હલીદાદી ઇતિહાસમાં મહારાણા પુતાપ અને શાહવાર વચ્ચે થયેલા યુદ્ધ માટે પ્રસિદ્ધ છે. તે શરૂઆત શરૂ થતાં શોકસિંગનું શી જિતેલી શરૂ છે. તે શરૂઆત પૂર્ણમાત્રામાં શોક દારૂ માર્ગ છે. શાહ શરૂ થતાં શામ 'હલીદાદી' પડ્યું જારણ કે શરૂની શરૂ હાથે જેલ રાખી છે. શાહ શરૂમાં મહારાણા પુતાપની હાથે હતી શાહ પુરંગો આદી દારૂ વર્દા વાર્ષિકો જ્યાં પુરંગો પુતાપ ઇતિહાસમાં શરૂ શરૂ છે.

પ્રશ્ન - 5 નીચે આપેલ પાત્રનો ટૂંકમાં પરિચય આપો.

1. શાહજહાં ક્ષત્રીઓના આગામી પક્ષી શાહજહાં ઈ.સ. 1627 માં દિલ્લીની ગાદી ઉપર બેઠો. શાહજહાંની દક્ષિણ ભારતમાં દિલ્લાબાદ, આદમનગર, ગોલકોટ્ટા અને બાંસગુરુ વિજ્ઞાની મેળવ્યા હતા. શાહજહાં જતા - રેવાડીની પુત્રી હતી. શાહજહાં જતા - રેવાડીની સુબાદાર ગાલાય છે. શાહજહાં તેનાં સુબુલ્દિન બાંદીસામીની તબીબી દીવાનમાં મહેલની બાંધણા પરીક્ષે જાણવાની છે.
2. વીરદુર્ગદાસ સહોડ તીર દુર્ગદાસ શહીદ - દુર્ગદાસ શહીદ મારવાડના શાસક જવાહરસિંહના મંત્રી આશરણ શહીદના પુત્ર હતા. તેમની મુલતી શાલા પુત્રાવ શરીર જલમાં ચાલી છે. શાંરંગાચીવાના સમયમાં તેમની તેમજ આદિપત્ય રાજાચું ના હોતું.
3. અબુલ ફઝલ આબુલફઝલે 'આકબરનામા' નામના ગ્રંથમાં આકબરની સુવર્ણકથા આપી હતી. તેની મહાભારતની અનુવાદ કરી હતી. ભારતીય ભાષાઓમાં ગ્રંથ ફાત્તા સુવર્ણ પર આદારીત દાખું આદિત્ય વેશાચું હતું. મરાઠીમાં શીરનાથ, જાનગર અને પંચામી વાગદાસે લખિતઆદિત્યની રચના કરી હતી.
4. મહારાજા પ્રતાપ મુદાલ રામજીતમાં આકબરની સામે મેદાની પડવાર મહારાજા પુત્રાવ મીવાડના પુત્રાવ રાજા હતા. આકબર મેવાડ પર આક્રમણ કરતાં બંને વચ્ચે લડાઈની યુદ્ધે દાખું આકબર વિજય દાખા, પરંતુ રાજા પુત્રાવે ઉદેપુરની આસપાસના વિસ્તારીમાં પૂર્વિત જતા રવાણી, રાંધણે દાખું જ રહ્યો. બંને વચ્ચે વનમજીતના અગ્રે પુત્રાવે દાખા. પરંતુ રાજા વિજયે હારવા તેવાર નહતા. 51 વર્ષની વયે તેમજ આવસાન દાખું.

પ્રશ્ન - 6 માગ્યા મુજબ પ્રવૃત્તિ કરો.

1. નીચે આપેલા કોષ્ટકમાંથી મુઘલ સમયના પાંચ શાસકો અને ચાર બાંધકામો શોધીને કોષ્ટકની નીચે આપેલા જગ્યામાં લખો.

બુ	બા	લા	લ	કિ	લો	ઔ	તા	કિ
લં	બ	દ	લા	ર	જ	રં	જ	ગ્રા
દ	ર	શા	હ	જ	હાં	ત	મ	મ
દ	રો	હ	બી	જા	ગી	હુ	હ	હ
ર	પ	અ	ક	બ	ર	મા	લ	લી
વા	રા	તી	લ	ક	ન	યુ	આ	તા
જો	મો	તી	મ	સ્થ	દ	મ	લ	ના

શાસકો

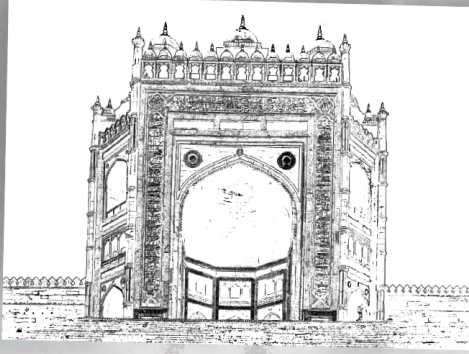
- ..... બાબર .....
- ..... હામીદ .....
- ..... બાદશાહ .....
- ..... હુમાયુન .....
- ..... જહાંગીર .....

બાંધકામ

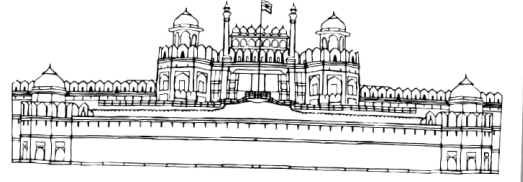
- ..... બુલંદ દરવાજો .....
- ..... હાત જિલ્લા .....
- ..... ભાદી મસ્જિદ .....
- ..... તાજ મહલ .....

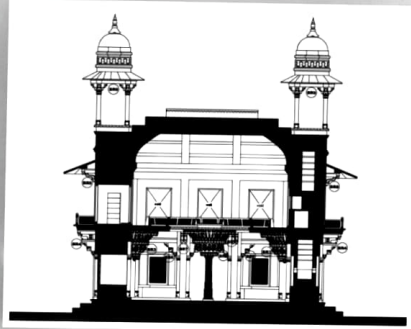
2. નીચે આપેલી જગ્યામાં સમાચારપત્રો, સામયિકો, શાળા પુસ્તકાલય, ઈન્ટરનેટ કે તમારા શિક્ષકની મદદથી દર્શાવવામાં આવેલ ચિત્રો મેળવીને ચોટાડો અને તેની વિગતો જણો.

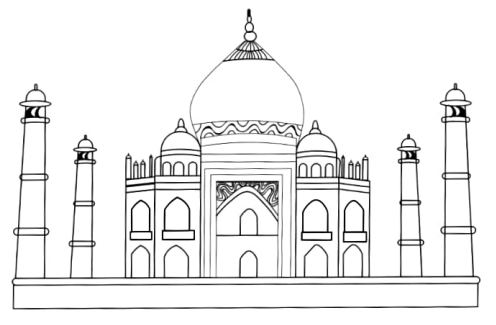
બુલંદ દરવાજો

લાલ કિલ્લો

દીવાન-એ-ખાસ

તાજમહલ